TİDİSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

**Türk Kam (Şaman) ve Kadın Başlıklarında
Kuş Tüyünün Kullanılması**

**The Use of Bird Feather in Turkish Kam
(Shaman) and Women's Headgear**

Cihad CİHAN*

Geliş/Submitted: 16.11.2021

Kabul/Accepted: 21.12.2021

Yayın/Published: 27.12.2021

Citation / Atıf

Cihan, C. (2021). Türk Kam (Şaman) ve Kadın Başlıklarında Kuş Tüyünün Kullanılması. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (31), 104-118.

Cihan, C. (2021). The Use of Bird Feather in Turkish Kam (Shaman) and Women's Headgear. *The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 8 (31), 104-118.

Makale Türü:

Değerlendirme (Derleme)

Article Information:

Review Article

10.29228/TIDSAD.54221

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

*Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, ccihan@aku.edu.tr

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Türk Kam (Şaman) ve Kadın Başlıklarında Kuş Tüyünün Kullanılması¹

The Use of Bird Feather in Turkish Kam (Shaman) and Women's Headgear

Doç. Dr. Cihad CİHAN

Öz: Tarih boyunca çeşitli kültürlerde kuş ve tüyleri farklı sembolik anlamlar taşımıştır. Eski Türk inancında kuş Gök Tanrı'nın idaresindeki kutsal bir varlıktır. Kuş ve tüyü İslam öncesi ve sonrasında sembolik olarak Tanrıyı, kutsanmışlığı, yükselmeyi, yukarı çıkmayı ifade etmiştir. Kuş, ayinlerde kamın suretine girdiği hayvanlardan birisidir. Tarih boyunca Türk kam ve kadın başlıklarında da kuş tüyleri görülmektedir. Günümüz Türk dünyasında tüylü başlıklar kızların ve gelinlerin bir alameti olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bebek ve sünnet şapkalarına da nazardan korunmak amacıyla kuş tüyü takılmaktadır. Bu çalışmada Türk kültür tarihi içerisinde kam ve kadın başlıklarına kuş tüyü takma geleneğinin kökeni, sembolik anlamları, kullanım şekilleri, tarihî devamlılığı mukayeseli olarak tahlil edilmeye çalışılmıştır. Yöntem olarak öncelikle farklı kültürlerde kuş ve tüyünün yeri, önemi incelenmiştir. Daha sonra Türklerde şaman ve kadın başlıklarında kuş tüyünün kullanımı kronolojik olarak, başlık türlerine göre tasnif edilmiştir. Bu başlıklarda kuş tüylerinin kullanılmasının türeme, süs, uğur, bereket, kutsanmışlık, korunma gibi anlamlardan dinî menşeli olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk, kuş tüyü, kam, kadın, başlık.

Abstract: Throughout history, birds and their feathers have had different symbolic meanings in various cultures. In the old Turkish belief, the bird is a sacred being under the rule of the Gök Tengri. Bird and its feather symbolically referred to God, blessedness, ascension, ascending before and after Islam. Bird is one of the animals in whose the Kam takes the form of rituals. Throughout history, bird feathers can be seen on Turkish Kam and women's headgears. In today's Turkish world, headwears with a feather are used as a sign of single girls and brides. Moreover, feathers are attached on the baby and circumcision cap to be protected against the evil eye. In this study, the origin, symbolic meanings, usage patterns and historical continuity of the tra-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'na desteklenmiştir. Proje No:18.KARİYER.141. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was supported by Afyon Kocatepe University Scientific Research Projects Commission. Ethics committee approval is not required for this article.

dition of wearing Kam and feathers on women's headgears in Turkish cultural history have been tried to be analyzed comparatively. As a method, firstly, the place and importance of bird and feather in different cultures were examined. Then, the use of feathers in Kam and women's headgears in Turks has been classified chronologically according to headgear types. It is understood that the use of bird feathers in the headwears has religious origins in terms of derivation, ornament, auspiciousness, fertility, blessedness and protection.

Keywords: Turkish, feather, kam (shaman), women, headgear.

Giriş

Kuşların Türk inanç, sanat, mitoloji ve edebiyatında önemli bir yeri vardır. Kuş motifinin kadınların koruyucusu, Tanrı'nın elçisi, habercisi olduğuna dair pek çok inanç çeşitli kaynaklarda yer almaktadır (Bu konuda geniş bilgi için bk. Ersoylu, 2015; Ögel, 1995). Değişik zaman dilimlerinde, geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk halklarının sosyal hayatında ve inançlarında, süs, kuvvet, kudret, güzellik, uğur, uğursuzluk, benzetme, yüceltme gibi anlamlarda kuşları doğrudan veya sembol olarak kullandıkları görülmektedir (Ersoylu, 1980: 83).

Kuş, Türklerde İslam öncesi dönemde Gök Tanrı'nın idaresindeki kutsal bir varlıktır. Bundan dolayı kuşun insan için uğurlu ve iyilik sağlayan bir yanı vardır. Diğer yandan kuş, Gök Tanrı dininde ve Şamanizm inancı içerisinde ölen birinin ruhu olarak değerlendirilir. Ölen kişinin ruhunun bir kuş olarak göğe uçtuğu Türklerde oldukça yaygın bir inançtır (Sever, 1999: 86). Kuşun, ruh sembolü olduğu Orhun kitabelerinde de yer almaktadır. O aynı zamanda ölümün ve cennetin de sembolü olmuştur (Bakınız: Tekin, 1998: 42 vd.).

Kuş, ayinlerde şamanın suretine girdiği hayvanlar arasında yer almaktadır. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ında (2005: 454, 594, 613), erken Türk-İslam devrinde kuşların genel olarak, parola işareti, yıldız sembolü, beylik, kut ve talih timsali olduğu anlaşılmaktadır (Çoruhlu, 1995: 53, 58).

Türk kültüründe kuşlara dair inançlarda bir devamlılık izlenebilmektedir. Kuşlara dair bu inançlar onların değişik uzuvları ile sembolik anlamlarda devam etmiştir. Koruyucu ruhları temsil eden bazı kuşların Türk cemiyetinde kanat, kemik veya tüylerinin şamanlık, alplık, hâkimiyet, kuvvet, cesaret, kız-güzellik, uğur, bereket, niyet ve süs unsuru olarak kullanıldıkları görülmektedir (Elçin, 2010: 30).

Türkler kuş tüyü için sadece “*yüğ, yük*” kelimesini kullanmışlardır (Ögel, 1978: 159). Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ında (2005: 46, 715, 717) tüy kelimesi “*tü*”, kuş tüyü ise “*yüğ*” kelimesiyle ifade edilmektedir. Ayrıca Divan'da “*yüksek*” kelimesinin yüksek, yüce, ulu olan herhangi bir şeyi anlatmak için kullanıldığı; yüksek kelimesinin “*yüğ*: kuş tüyü” sözcüğünden türetildiği; çünkü kuş tüyünün doğasında yükselmek ve yukarıya çıkmak olduğu vurgulanır. Eski Türk dinince kutsal olan kuş ve tüyleri İslam öncesi ve sonrasında sembolik olarak Tanrıyı, kutsanmışlığı, yükselmeyi, yukarı çıkmayı ifade etmiştir.

Bu sembolik anlamlar Tanrı ile irtibatlı olan uçma-yükselme (şamanlık), hâkimiyet, alplık-savaşçılık, mertebe, cesaret, güzellik, türeme, süs, uğur, bereket, benzetme, kutsanmışlık, korunma gibi zengin anlamlar taşımaktadır. Bu amaçla Türkler eski dönemlerden itibaren insan ve at başlıklarına kuş tüyleri takmışlardır. Türklerde kuş tüyü bir hâkimiyet

ve rütbe alameti olarak da kullanılmıştır. (Geniş bilgi için bakınız Cihan, 2018). Bu geleneğin Tanrı vergisi olarak kabul edilen hâkimiyet, alplık, cesaret, türeme, uğur, bereket, kut-sanmışlık, korunma gibi anlamlarından dinî menşei olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer inançlar başka kültürlerde de görülmektedir. Kuş tüyü, tarih boyunca İran, Mısır, Girit, Likya, Çin, Maya, İnka, Amerika Yerlileri (Kızılderililer) gibi çeşitli kültürlerde süs, cesaret, kahramanlık, hâkimiyet alameti, Tanrı sembolü gibi benzer anlamları taşımıştır.

1-Farklı Kültürlerde Kuş Tüyünün Kullanılması

Tarihte giyim ve süs eşyası olarak kuş tüylerinin ilk defa Eskimolar tarafından kullanılmış olabileceği ileri sürülmektedir. Tüylerle süslenme daha çok Kızılderililerde görülmektedir. Yine modern dönemlerde kadınların şapkaları da kuş tüyleri ile süslenmiştir (Akalin, 1993: 7).

Kızılderililerin en önemli ziynetleri belli durumlarda başlarında taşıdıkları takı olmuştur. Bu takı sahibine büyük bir cazibe ve asalet sunan, kartal tüyü bir taçtan ibarettir. Genç bir Kızılderili savaşçı gösterdiği kahramanlıklara göre kartal tüyü takabiliyordu. Tüylerden oluşan takı Kızılderililer için hem büyük tören başlığı hem de av ve savaşta başarılarının simgesiydi (Thevenin & Coze, 2011: 43, 49, 303). Kızılderililerde kuş tüyünü kabile reisleri, şamanlar ve savaşçıların takması sosyal statü bakımından Türklerdeki kullanıma benzemektedir.

İran mitolojik metinlerinde hanedan mensuplarının taçlarına kuş tüyü taktıkları anlaşılmaktadır. *Şehname*'de, Giv'in oğlu ve Rüstem'in torunu Bijen'in üzerine parlak Rum kumaşından yapılmış bir elbise giydiği; tacının üzerine Hüma kuşunun tüyünün takıldığı anlatılır (Firdevsi, 1994: 324). Fars kültüründe kuş tüyü dini kaynaklı bir hâkimiyet sembolü ve süs olarak görülmektedir.

Girit Minos ve Miken kültüründen kalan sfenkslerin başında iki tüy veya püskülün sarktığı bir başlık vardır. Başlıktaki bu tüy, Minos sanatında kadın, erkek ve tanrıça tasvirlerinde sıkça görülür (Temür, 2008: 140 vd.). Burada kuş tüyü Tanrıların sembolüdür.

Herodot'un verdiği bilgilere göre (2012: 548) Girit'ten Anadolu'ya gelen Likyalılar, omuzlarına keçi postu atıyorlar, başlarına çepeçevre tüyler takılı keçe başlıklar geçiriyorlardı. Girit ve Girit menşei Likyalılarda kuş tüyü süs, savaşçılık ve tanrıça sembolü olarak kullanılmıştır.

Eski Mısır krallarının zafer alaylarının tasvirlerinde, kralın arkasında, gerdanlık ve bilezikler ile süslenmiş; başı kıymetli tüylerle mücehhez kraliçe yer almaktadır (Özer, 1987: 275). Ayrıca eski Mısır dininde Osiris, Montu, Min, Ma'at ve Bes adlı tanrılar başlarında tüyler ile resmedilmişlerdir. Mesela asa, tüy ve boynuzlarla süslü beyaz taçla tasvir edilen Osiris, bitkilerin ölüm tanrısı ve ölümden sonraki dünyanın yöneticisidir. Mısırlıların inancına göre Osiris, ölen kişinin ölümden sonraki yaşamında geleceğine karar verilen duruşmaya başkanlık eden tanrıdır. İnanca göre davanın sonunda ölen kişinin kalbi, yani duyguların ve aklın bulunduğu yer, bir tüyün ağırlığıyla tartılırdı. Eğer kalbin durduğu kefe ağır gelirse, günahkârın kalbi korkunç bir canavar tarafından yenilirdi (Freeman, 2003: 70). Eski Mısır kültüründe kuş tüyü hâkimiyet ve Tanrı sembolü olarak kullanılmıştır.

Çin’de ise Han hanedanlığı döneminden itibaren askerî başlıklarda kuş tüyü görülmektedir. Hou Han Şu (Geç Han Sülalesi Kitabı, MÖ. 202-MS. 220) kaydına göre, bu askerî başlıklara kullanılan tüylerden dolayı “*he guan*”, (he başlığı) veya sülün başlığı denilmekteydi. Askerî başlıklara sülün tüylerinin konulmasındaki amacın ise bu kuşun cesur olması ve rakibiyle ölene kadar mücadele etmesi olarak açıklanmaktadır. Yine aynı kayda göre askerî memurların başlığı da sülün başlığı idi. Tang Hanedanlığı dönemi (618-907) kuşlu başlıklarını, yüksek seviyeli askerî memurlar giymiştir. Ayrıca Zhou Hanedanlığı (MÖ. 1045-222) dönemi ritüellerini anlatan Ritüeller Kitabı’nda, Çinli hükümdarların ölen soylu biri için yas tuttuğu zaman tüylü başlık giydiği kaydedilmiştir (Çeşmeli, 2015: 72-73). Kuş tüyü Eski Çin kültüründe askerî teşkilatta cesaret ve yüksek rütbeyi, bunun yanı sıra asaleti ifade etmiştir.

Cengiz Moğolları döneminde hanedan üyesi kadınlar tüylü şapkalar giymişlerdir (Esin, 2004: 251). XIII. yüzyılda Cengiz Han soyundan gelen kadınlar yeni bir gelenek başlatarak başlarında tüyler taşımışlardır. Çin ile etkileşim sonucunda bu tarz giysiler yaygınlaşmıştır (Ülgen, 2012: 472). Moğollarda kuş tüyü Cengiz Han soyundan gelen kadınların asalet sembolü olmuştur.

2. Türk Kam (Şaman) Başlıklarında Kuş Tüyünün Kullanılması

Kuş, Altay şaman inançlarında dünyanın yaratılış efsanesinde yer alır. Şamanist Yakutların koruyucu, yaratıcı, soyluluğu ve bolluğu sağlayan tanrısı “*Aysit*” kuğu şeklinde tasvir edilmiştir. Altay Şamanizm’inde en önemli varlık, yaratıcı Tanrı ile insan arasında aracılık eden, insanları kötü ruhlardan koruyan mitolojik puhu kuşudur. Şaman (kam, bak-sı) giysilerine ve şapkasına puhu kuşunun tüyleri bu nedenle dikilir. En eski orijinal şaman giysilerinde kuş ve hayvan şekilleri yer alır. Şamanın bunlar sayesinde hayvanın gücünü temsil ettiğine inanılır. Bu inanca göre başa takılan “*kuş pörük*” ise şamana kuşun uçma yeteneğini veren külahtır. Altay Türklerinin inanışlarına göre göğün direğinde kartal “Tanrının gücü ve erkinin” sembolüdür. Göğün katları bu kozmik direk üzerindedir. Ruhlar “kuş olup” uçarlar. Yerde bir çocuk doğacağı zaman bu kuşlar çocuğun ağzına girip ona ruh verirler (Şahin, 2002: 370-371).

Asya Şamanizm’inde şaman kıyafeti genelde cübbe veya hırkaya benzer bir üstlük (manyak), hayvan derisinden yapılmış bir göğüslük, maske, çeşitli kuş (puhu, ağaçkakan vb.) tüylerinin takıldığı kırmızı renkli bir başlık, eldiven ve yüksek konçlu ayakkabıdan oluşur. Bunların içinde en önemlisi “manyak” olarak adlandırılan cübbe ve başlıktır (Bayat, 2006: 174; Güngör, 2010: 327).

Araştırmacıların büyük çoğunluğu Türklerin yaşadığı Asya ve Sibiryâ bölgesinde üç tip Şaman başlığı olduğu görüşünde hem fikirdirler. Bunlar kuş, geyik ve ayı tipi Şaman başlıklarıdır (Yardımcı, 2017: 518).

Şaman başlığında sembolize edilen kuş, hayvan ana veya atadır. Kısacası Şaman, manyakı ve başlığıyla hayvan ananın kılığına bürünüp öteki dünyaya yolculuğa çıkar. Şaman da, merasim zamanı tıpkı kuş uçuşuna benzer hareketler yapmakla bu simgeyi taklit eder. Zamanla Şamanın hayvan anasını simgeleyen giysi ve başlık, yerini manyakın ve başlığın üzerine çizilmiş resimlere bırakmıştır. Kuş simgesi Şamanın esasen yukarı uçmasına (bazen yeraltına da inebilir), diğer hayvan simgeleri de Şamanın “*körmesler*” denilen yeral-

tı dünyasına seyahat etmesini sembolize eder (Bayat, 2006: 177-178). Şaman başlığının tepe kısmı az çok daralır; kenarına iki, dokuz veya otuz tane baykuş tüyü yani “*ülberek*” dikilir (İnan, 1986: 93).

Altay bölgesinde yaşayan Türk halklarının Şaman başlıkları incelendiğinde daha çok kuş sembolizminin öne çıktığı görülmektedir. Buradan hareketle kuş figürünün Türk Şaman başlıklarının ana elemanı olduğunu söylemek mümkündür. Kuş tüyleri ise Türk Şaman başlıklarının ortak özellikleridir ve ana unsuru teşkil etmektedir (Yardımcı, 2017: 518-519).

Hakas/Kaçın şamanlarının başlıkları, tepeye doğru sivrileşir. Başlığın üst kısmına kuş tüyleri takılır (Yardımcı, 2017: 514). Tuva Şamanlarının başlıklarında dıştan kuşanmış kumaş, mavi renkli olup üzerine bakırdan iki göz ve burun dikilir. Başlığın yanları çeşitli eşyalarla süslenir. Arka tarafına kuyruğa benzer kumaş dikilmiştir ki, bu da Şamanın, zayıf ışıklandırılmış odada dans ederken kuşun kanat açması izlenimini bırakır. Bu başlıklara kuş tüyü, özellikle kartal, puhu kuşu (baykuş) ve bazen de karatavuk tüyü takmak Şamanlıkta yaygın bir olaydır. Manyakla (üst giyim) giyilen ve kuşu simgeleyen başlığa “*kuş pörük*” denilir. Kuş pörük, kırmızı kumaştan yapılır ve manyakın üstünden arkaya doğru sarkar (Bayat, 2006: 183). Tuva Şamanları ilk zamanlarda kartal tüylü bir şapka ile kırmızı bir kaban “*kızıl terig*” giymişlerdir. Daha sonraları ayinlerde tören kıyafeti olarak “*kara terig*” giymişler ve kuzgun tüyleri takılmış bir başlık kullanmışlardır (Yardımcı, 2017: 517).

Teleüt Şamanları, başlıklarını yapalak derisinden dikerler ve bu halde kuşun kanatları kesilmez. Bazen yapalağın başının da kesilmeden Şaman başlığını süslediği görülür. Diğer başlıkları kuş tüyü ile beraber tilki postu, boncuklar, ipler vs. süslemektedir (Bayat, 2006: 183).

Kırgız-Kazak şamanları (baksı) Altay ve Yakut şamanları gibi özel bir cübbe veya elbise taşımazlar. Bunları başkalarından ayırt eden alâmet perçem ve başlıklarına taktıkları kuş tüyleridir. Kopuzlarını da puhu kuşunun tüyleriyle süslerler (İnan, 1986: 85, 113).

Lopnor Uygurlarına ait eski mezarlardan çıkan cesetlerin başındaki şapkalara yedi veya dokuz tane kuş tüyü dikilmiştir. Ölülerle beraber gömülen ok-yay (her mezarda bir tane yay, üç tane ok), kuş tüyü, çöl bitkilerinin kökleri bu halkların hayatında Şamanizm ve Zerdüştlüğün etkisinin yakın zamanlara kadar yoğun bir şekilde korunduğunu göstermektedir (Yunusoğlu, 2013: 589-590). Bunun yanı sıra günümüz Uygur şamanları kuş tüyünü kullanarak çeşitli şekillerde bazı hastalıkları tedavi etmektedirler (İnayet, 2013: 48-50).

3. Türk Kadın Başlıklarında Kuş Tüyünün Kullanılması

Türk kadınları, tarih boyunca çok çeşitli form ve ölçülerde başlıklar kullanmışlardır. Bazen sade bazen de ihtişamlı olan bu başlıklar, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyde farklılıklar göstermiş ama kadınlar hangi sınıfa mensup olurlarsa olsunlar giysilerini tamamlayan bu aksesuardan vazgeçememişlerdir. Yüksek sınıfa mensup kadınlar başlıklarını sorguç, enselik, baş iğnesi ve çeşitli mücevherlerle süslerken, halktan kadınlar bunu boncuk, kuş tüyü, renkli mendil veya tülbentlerle yapmışlardır (Özdemir, 2009: 93).

Kadın baş düzenlemelerinde kullanılan malzemeler ve terimler dilimize de yerleşmiştir: “Başı dik tutmak, başı bağlanmak, baş göz etmek, başına tüy dikmek, başın göğemi

erdi, baş tacı etmek, baş üstünde tutmak” gibi deyimler Anadolu kadın başlıklarının biçim ve malzemeleri hakkında bilgi vermektedir (Şahin, 2002: 373).

Türk devletlerinde hükümdar eşleri ve hanedan mensubu kadınların tüylü başlıklar takmalarına dair mevcut bilgiler İslam sonrasında başlamaktadır. Selçuklu devri kadınlarının giydiği başlıklar “*bağaltak*” ya da “*üsküf*” olarak adlandırılmaktaydı. Saraya mensup kadınların bağaltaklarının alınlıklarında tuğa benzer, çoğu tavus tüyünden bir sorguç bulunurdu (Önder, 1973: 2).

XIV. asrın başlarına ait olan minyatürlerde Safevi kadın başlıklarına rastlanmaktadır. Bu başlıklar uzun ve yukarıya doğru bol olup, üzerine altın, gümüş süsler ve kuş tüyü dikiyordu (Abdulleyeva, 2011: 141).

İbn-i Batuta, seyahatnamesinde (2004: 476) Kırım Hanı Sultan Muhammed Özbek’in eşlerinin başlarına “buğtak (bağtak)” denilen mücevherle bezeli küçük bir hotoz taktıklarını, bunun üzerine ise tavus tüyünden bir sorguç kondurduklarını anlatır. Bu hanımların “benat” (kızlar) denilen cariyelerinin de “küla” (külâh) denilen başlıklarına mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar taktıklarını ilave eder. Yine İbn Batuta’nın (2004: 472) verdiği bilgilere göre Kırımlı pazar esnafı ve satıcılarının eşlerinin de mücevherle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorguç bulunan ve “buğtak” adı verilen bir hotozun olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı kadın giyim-kuşamı özel gün, sokak ve evde kullanılanlar olmak üzere sınıflandırılabilir. Üstüfe ve hotoz adı verilen başlıkların altına terlik giyilmiş ve başlıklar çeşitli takı ve aksesuarlarla süslenmiştir. Saç tuvaletlerine önem verilmiş ve işlemeli ipek vb. kumaşlardan başörtüleri kullanılmıştır. Osmanlı saray kadınları Padişah sarıklarına benzeyen yüksek ve sivri tepeli, tüylerle süslenmiş başlıklar giymişlerdir (Balta, 2014: 237; Şahin, 2002: 365).

1698’de Osmanlı ülkesine gelen Hollandalı seyyah Corneille Le Bruyn, padişahın sarayındaki kadınlar konusunda seyahatnamesinde şu bilgileri verir: “*Kalpak ya da kürklü başlık dışında Yahudi kadınlarda olduğu gibi yuvarlak büyük bir platin yer alır. Yalnız alın hizasında bu başlık aşağıdan yukarı doğru yükselir ve her iki yanında bir tüy vardır. Kulak hizasında iri, siyah tüy buketleri göğüs hizasına kadar sallandırılır*” (Aktaran: Gürtuna, 2002: 916; Yakaralmaz, 2008: 491-492).

Osmanlı döneminde İstanbul’a gelen yabancı ressamlar kadın başlıklarındaki tüyleri resmetmişlerdir. 1574 yılında Jacopo Ligozzi tarafından evinde bir Türk kadını resmedilmiştir. Fes biçimindeki desenli başlığının kenarında kuş tüyleri vardır. Bertelli albümündeki bir resimde hotoz oldukça yüksektir. Başlığın kenarına kuş tüyleri takılmıştır. 1610’da İstanbul’a gelen İngiliz seyyah George Sandys’in çizimindeki başlık yukarıya doğru daralmaktadır. Başlığın ucuna kuş tüyü bir sorguç yerleştirilmiştir (Aktaran: Yakaralmaz, 2008: 491-492). XIX. asırda Osmanlı sarayındaki kadınlar önü yüksek arkası açık çember gibi olan hotozlara, yarım taç biçimli diademler veya tüyler takmışlardır (Gürtuna, 1999: 201).

3.1. Günümüz Türk Dünyasında Kuş Tüylü Kadın Başlıkları

Orta Asya Türkmen takı ve başlıkları, bayanın medenî halini belirleyen en önemli unsurların başında gelmektedir. Mesela genç kızlar “*gupba*” adı verilen kumaştan yapılmış

bir takke üzerine takılan saçaklı bir tepelik kullanırlar. Gupba iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım, kubbeye tutturulmuş küçük çanlar, metal paralar ve rozetlerden oluşan saçaklar, ikinci kısım ise tepeliğin merkezinden çıkan ve “tumar” adı verilen küçük silindir bir tüptür. Genç kız nişanlı ise yeni kuracağı yuvanın bir göstergesi olarak baykuş tüyünü, gupbanın tumar kısmına koyar. Eğer genç kız bekâr ise tumara baykuş tüyü koymaz. Bu kendine uygun bir eş aradığının ifadesidir. Baykuş karanlıktan aydınlığa doğru bir ışığın çıkışını, yeni bir yaşama doğru ilk adımları sembolize etmektedir (Türkmen, 2006: 254-255).

Kırgız kızlarının çok eski dönemlerden itibaren tüylü başlık taktıkları Manas destanından anlaşılmaktadır. Manas destanında «Başı karkaralı kızını tutup ganimet kılarım» mısralarında kızların başlarına taktıkları sorguca benzeyen, “karkara” adlı turna tüylerinden yapılmış bir süsten söz edilmektedir. Karkara kelimesi; bir çeşit turna, genç kızların başlarına taktıkları turna tüylerinden oluşan süs anlamına gelmektedir (Yıldız, 1995: 409, 914).

Eskiden Kırgız kadınının yaşının küçüklüğü, evli veya dul olup olmadığı saç örgüsünden ve giydiği başlıktan anlaşıldı. Kızların saçları kırk örüm olur ve “tebetey” denilen tepesinde kuş tüyü olan yuvarlak başlık takarlardı. Tebetey kırmızı kadifeden, alın kısmı körüklü olup, tepeye uğur getirdiğine inanılan üç adet baykuş tüyü takılırdı. Kızın evden kocaya gideceği gün tebeteyi başından çıkarılır, saçı ikiye örülür, başına “eleçek” adlı yuvarlak, çeneyi da kapatan ve örtüsü olan bir başlık giydirilirdi. Kırgızlarda eleçeki sadece evli bayanlar giyerdi (Dıykanbayeva, 2013: 137-138; Kahveci 1993: 52).

Kazakistan’da “kıymeşek” adı verilen bir kadın başlığı kullanılır. Ön tarafı çenenin altından başlamak üzere kulakları kapatarak yanaklar görünecek şekilde örtülür. Yüzün çevresi nakışlı olup, “cak” adı verilir. “Şılavış” geniş bir örtü olup kenarları saçaklıdır. Bunu kıymeşekin üzerinden arkaya sarkıtarak kullanırlar. Tepeye gelen kısma genç kadınlar “töbeldirik” adı verilen kenarı saçaklı bir süs takarlar. En tepeye “uki” denilen, puhu kuşu tüyünden bir demet bağlarlar. Bu başlığın ikisine birden “kıymeşek şılavış” adı verilir (Şahin, 2002: 366).

Uygur kadınlarının eski dönemlerden beri çok değişik ve gösterişli baş düzenleri yaptıkları, lake hotozlar (boğtak) taktıkları ve takıya önem verdikleri çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Boğtak başlık Anadolu’da görülen yüksek başlıklarla benzerlik gösterir. Kısa başlıkların yanı sıra tepesi genişleyen öne eğimli boğtak başlıkta, tepeden örtülen örtü arkada bele kadar inmektedir. Üzeri değerli taşlarla süslenmiş olan bu başlıkların tepesine tüy takılmış olanları da vardır (Özder, 1999: 22 vd.).

Türk dünyasında kadın başlıklarının yanı sıra bebek şapkalarına da kuş tüyü takılmaktadır. Günümüzde Kazakistan’da bebeğin nazardan korunması için yüzü kapalı (örtülü) tutulur ve şapkasına baykuş tüyü takılır (Kalafat, 1999: 67).

3.2. Anadolu Gelin Başlıklarında Kuş Tüyünün Kullanılması

Anadolu’nun her yöresinde kepez, al duvak, tozak, çığa gibi isimler verilen gelin başlıklarının kökenleri çok eskilere dayanır ve kutsaldır. Bu başlıklar tüyler (telek), gümüşler ve pullarla süslenir (Balta, 2014: 118).

Osmanlı döneminde gelinler tüylü tuğlara sahipti. Geline mahsus som elmastan ya-

pılmış olan gelin tacı büyük bir başlığa takılarak başa oturtulurdu. Uçlarından geçirilen kurdeleyle saçlarının altından görülmeyecek şekilde bağlanırdı. Tacin arkasına da çok açık pembe renkli “*gelin tuğu*” denilen tüy, iğne ile iştirilir, uçları başlığın tepesinden sola sarkıtılırdı (Abdülaziz Bey, 1995: 125).

Günümüzde Anadolu’nun birçok yöresinde gelin başında iğde, zeytin gibi ağaç dalları, çiçekler ve kuş (kaz, tavuk, horoz) tüyleri kullanılır. Anadolu’da gelin başlıklarında görülen süslemelerin şaman kuş-pörükleriyle benzerliği dikkat çekicidir. Anadolu’nun kırsal bölgelerinde yüksek yapılan gelin başlarında kullanılan ağaç dalları, çiçek demetleri ve tüyler Gaziantep, Muğla, Manisa, Çanakkale, İçel, İzmir, Denizli, Aydın, Adana, Yozgat, Gümüşhane, Niğde, Konya, Balıkesir, Afyon, Kayseri, Antalya, Bursa, Tokat, Sivas vb. yörelerde görülmektedir. Çiçek ve ağaç biçimli metal ve oya taçlar ise daha çok Bartın, Zonguldak, Bolu, Ankara, Kütahya, Bilecik vb. yörelerde gelin başlarında kullanılan aksesuarlar olup, gelini bir merkez haline getirmektedir. Tüyler sembolik anlamlarıyla gelin başlığında önem taşır. Burada gelin yaratıcı bir merkez, kozmik bir yükselti olarak kutsallık kazanmaktadır (Şahin, 2002: 369, 371).

Güney Anadolu Türkmenlerinin kız ve gelinleri tavuk tüylerini boyayarak başlarına takarlar, bunun ismine “*tozak*” derler (Yalman, 1977: 135). Yörüklerde gelin üzerine entari adı verilen bir kıyafet giyer. Başına “*kepez*” adı verilen kartal veya tavuk tüyünden yapılmış özel bir başlık takılır (Balta, 2014: 101).

Ege bölgesi Türkmenlerinde gelinin alına “*kepez*” adı verilen taç bağlanır. Gelinin başına bakır sahan üzerine “*ak duvak*” örtülür. Başının etrafına sarılıp aşağıya sarkıtılan yedi renk örtü “*allı yağlık*” ile bağlanır. En tepeye tavus-horoz tüyleriyle, titrek adı verilen “*tozak*” süsler takılır (Şahin, 2002: 369). Manisa ilinde başlıklar birçok yöremizde olduğu gibi günlük, özel ve eğlencelik olmak üzere farklılıklar gösterir. Günlük yaşamda iş veya hava koşullarına göre oyalı yazma bağlanır. Özel günlerde genç kızlar, çok renkli ve desenli, oyalı yazmalar kullanır ve tozaklı yanaklık takarlar. Bu, çitlembik ağacı veya kemikle yün parçaları, kuş-tavuk tüyleri, boncuk, gümüş gibi malzemeler kullanılarak oluşturulan bir yanak süsüdür. Yundağı bölgesinde baş düzenlemesi daha farklıdır. Nişan başında al-bezin üzerine yapılan yüksekçe başa, horoz tüyleri ve mevsimlik kır çiçekleri konulur (Şahin, 2002: 367).

Bu semboller, mistik mahiyetiyle bugün Alevî Türkmenler arasında da yaşamaktadır. Bergama ve Edremit civarındaki köylerde gelin süslemesi hususi bir mana taşımaktadır. Gelinin alında yedi renkten bir taç yapılır. Alın, Hz. Fatma’ya (Zühre yıldızı) işaretidir. Taç üstüne takılan karanfil ve puldan yapılmış üç çiçek “*üçleme*” alâmetidir. Buraya tavus tüyü veya yeşilbaş ördek kuyruğu kıvrırcığı takılır. Telden yapılmış iki çiçek de yanaklara doğru geçirilir. Bunlar Hazreti Hasan ile Hazreti Hüseyin’e işaretidir (Elçin, 2010: 30).

İç Anadolu gelin başlıklarının üst kısmına renkli tüyler bağlanarak gelin başı süslemesi tamamlanmaktadır. Kumaş bant üzerine renkli tüyler dizilerek hazırlanmış olan ve “*tozak*” adı verilen takı sepetin üst kısmına bağlanmaktadır (Özder, 1999: 271, 307-308). Çorum yöresi Alevî köylerinde ise tozak ile aynı görsel özellikleri taşıyan başlık “*aleyçin*” olarak bilinmektedir. Başlığın alın kısmı kişinin maddi durumuna göre altın liralara ve gümüşlerle donatılmıştır. Tepe kısmı kök boya ile renklendirilmiş tavuk ya da horoz tüyleri ile tacı andırır şekilde çevrelenmiştir. Alevîlerde horoz önemli bir hayvandır. Denilebilir ki,

hayvanlar içinde en makbul sayılanıdır. Horozun diğer adı Cebrail'dir (Karaman & Nas, 2013: 155, 158).

Anadolu'da kuş tüyleri gelin başlıklarının yanı sıra düğün bayrağına da asılmaktadır. Ayrıca Türk dünyasında nazardan korunmak için saça veya elbiseye kuş tüyü takıldığı, evlerin kapısına asıldığı da görülmektedir. Bunun yanı sıra sünnet şapkalarına tüy takma geleneği de sürdürülmektedir.

Sonuç

Kuş ve kuş tüylerinin tarih boyunca çeşitli kültürlerde dinî menşei olarak benzer sembolik anlamlar taşıdığı görülmektedir. Türklerde kuş tüylerinin başlıklar üzerine takılması İslam öncesi dönemden günümüze kadar devam eden bir gelenek halinde tarihî kayıtlarda müşahade edilebilmektedir. Bu geleneğin dinî menşei olduğu kuşlara dair inançlardan ve sembolik anlamlardan anlaşılmaktadır. Türk kültürünün tarihî gelişiminde, farklı din ve inançlar içerisinde, kuşlara dair inançlarda bir devamlılık izlenebilmektedir. Kuşlara dair bu inançlar onların değişik uzuvlarıyla, özellikle tüyleriyle aynı sembolik anlamlarda devam etmiştir. Bu sembolik anlamlar Gök Tanrı ile irtibatlı olan uçuş-yükselme (şamanlık), hâkimiyet, alplık-savaşçılık, mertebe, cesaret, güzellik, türeme, süs, uğur, bereket, benzetme, kutsanmışlık, korunma gibi zengin anlamlar taşımaktadır.

Altay Şamanizm'inde en önemli varlık, yaratıcı Tanrı ile insan arasında aracılık eden, insanları kötü ruhlardan koruyan mitolojik puhu kuşudur. En eski orijinal şaman giysilerinde kuş ve tüyü yer alır ve bunların sayesinde hayvanın gücünü temsil ettiğine inanılır. Kuş tüyü Şamanın esasen yukarı uçuşmasını veya bazen yeraltına inmesini sembolize eder.

İslam sonrası Türk devletlerinde hükümdar eşleri ve hanedan mensubu kadınlar tüylü başlıklar takmışlardır. Osmanlı döneminde halktan kadınların da başlıklarında tüyler olduğu anlaşılmaktadır. Türk dünyasında sosyal hayat içinde tüylü başlıkların özellikle kızların ve gelinlerin medeni durumlarını gösteren bir alamet olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bebek ve sünnet şapkalarına nazardan korunmak amacıyla kuş tüyü takılmaktadır. Kutsal sayılan Anadolu gelin başlıkları ise farklı yörelerde ortak bir formda olup, çok sayıda tüyler ile şaman başlıklarına benzemektedir. Bu tüyler sembolik anlamlarıyla gelin başlığında önem taşımaktadır. Burada gelin yaratıcı bir merkez, kozmik bir yükselti olarak kutsallık kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullayeva, Ş. (2011). XIII-XVI. Yüzyıl Azerbaycan milli baş giysilerinin kültürel etik özellikleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 4(8), 136-144.
- Abdülaziz Bey (1995). *Osmanlı âdet, merasim ve tabirleri*. K. Arısan & D.A. Günay (Haz.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.
- Akalın, L. S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Balta, N. (2014). *Anadolu kadın başlıkları*. Ankara: Alter Yay.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Cihan, C. (2018). Türklerde Kuş Tüyünün Hâkimiyet ve Rütbe Alameti Olarak Kullanılması. *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı 05-08 Ekim*

- 2018 Üsküp/Makedonya. H.Kara, T. Çetin, Y. İnel (Ed.), Ankara: Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi Yayınları, s.202-213.
- Çeşmeli, İ. (2015). Kök Türklerde ikonografik açıdan kuş figürleri. *Art-Sanat*, 5, 67-80.
- Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatı'nda yırtıcı olmayan kuşların sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 102, 53-60.
- Dişkanbayeva, M. (2013). Kırgız Türklerinde evlilik ve buna bağlı inanışlar. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 131-144.
- Elçin, Ş. (2010). Türk halk edebiyatında turna motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 28, 28-38.
- Ersoylu, H. (1980). Türk dünyasının folklor ve etnografyasında süs unsuru olarak kullanılan bazı kuşlar. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 8, 83-93.
- Ersoylu, H. (2015). *Türk kültüründe kuşlar*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Firdevsi (1994), *Şehnâme* (C. 4). (N. Lugal, Çev.), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma antik Akdeniz uygarlıkları* (S.K. Angı, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Güngör, H. (2010). Şamanizm. *İslâm ansiklopedisi* (C. 38, s. 325-328). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Gürtuna, S. (1999). Osmanlı kadınının giyim kuşamı. *Osmanlı* (C. 9, s. 190-203). G. Eren (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Gürtuna, S. (2002). Klasik dönemde Osmanlı kadınının giyim tarzı. *Türkler* (C. 11, s. 909-920). H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Herodotos (2012). *Tarih* (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî (2004). *İbn Battûta seyahatnamesi* (C. 1). (A.S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İnayet, A. (2013). Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 43-55.
- Kahveci, M. (1993). Kırgızistan kadın kıyafetleri. *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, 3, 34-36.
- Kalafat, Y. (1999). Kazakistan'da Türk halk inançları. *Millî Folklor*, 42, 66-71.
- Karaman, G. & Nas, E. (2013). Çorum yöresi Alevi kültüründe geleneksel bir gelin başlığı: 'aleyçin'. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 67, 149-164.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü lugâti't-Türk* (S. Erdi & S.T. Yurteser, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yay.

- Maat (2020). *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Maat>. Erişim tarihi: 13.07.2020.
- Nas, E. (2012). Cultural values in traditional Turkish women's headdresses. *Folk Life*, 50(1), 27-50.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş* (C. 5). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi* (C. 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Önder, M. (1973). Selçuklu devri kadın başlıkları. *Türk Etnografya Dergisi*, 13, 1-8.
- Özdemir, M. (2009). Bolu ili Göynük ilçesi geleneksel kadın başlığı. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(1), 92-104.
- Özder, L. (1999). *İç Anadolu bölgesi geleneksel kadın başlıkları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Özer, Y. Z. (1987). *Mısır tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Sever, M. (1999). Türk mitolojisinde kuşlar. *Millî Folklor*, 42, 83-88.
- Sitting Bull (2020). *Wikipedia*, https://en.wikipedia.org/wiki/Sitting_Bull. Erişim tarihi: 13.07.2020.
- Şahin, Y. (2002). Anadolu kadın başlıkları. *Türkler* (C. 18, s. 363-376). H.C. Güzel & K. Çiçek & S. Koca (Ed.), Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları*. İstanbul: Simurg Yay.
- Temür, A. (2008). Girit-Minos ve Miken sanatında sfenks. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 20, 135-146.
- Thevenin, R. & Coze, P. (2011). *Kızılderili tarihi ve gelenekleri* (A. Altınel, Çev.). İstanbul: Numara Yay.
- Türkmen, N. (2006). Orta Asya Türkmen kadın takılarına genel bir bakış. Y. Çoruhlu vd. (Ed.), *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk sanatı ve kültürü* (s. 253-258). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Ülgen, P. (2012). Geç ortaçağ Avrupa'sında kıyafet kültürüne genel bir bakış. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 465-484.
- Yakaralmaz, N. (2008). Yabancı ressamların gözüyle Türk kadın başlıkları. M.T. Koçkar (Ed.), *Halk Kültürü'nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (s. 489-494). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yay.
- Yalman, A. R. (1977). *Cenupta Türkmen oymakları* (C. 1). Sabahat Emir (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Yardımcı, K. G. (2017). Altay bölgesi Türk halklarında şaman başlıkları. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 3, 509-521.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Yunusoğlu, M.K. (2013). Lopnor Uygurları ve kaybolan değerler. M. Erdal & Y. Koç & M. Cengiz (Ed.), *4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (s. 587-

598). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay.

EKLER:

Ek 1: Eski Mısır'ın doğruluk ve adalet tanrıçası Ma'at'ın başında deve kuşu tüyü ("Maat", 2020).

Ek 2: Kızılderili Siyu kabilesinin şefi Oturan Boğa (Tatakanka Iyotanka) Lakota 1881, 1885 ("Sitting Bull", 2020).

Ek 3: Sibirya Bölgesi Şaman Başlıkları (Yardımcı, 2017: 513 vd.).

Altay Şaman Başlığı

Darhat Şaman Başlığı

Hakas Şaman Başlığı

Tuva Şaman Başlığı

Ek 4: Duvaklı Hotoz, Isparta-Yalvaç (Nas, 2012: 41).

Ek 5: Tüylü Tozak, Sivas-Zara (Nas, 2012: 40).